

кой конференції ГУВД Краснодарського краю / Под ред. С.А. Кучерука, С.Л. Николаєва. – Сочі, 2002. – С. 178-183.

8. Петров А.М. Проблеми професійної підготовки спеціалістів поліграфічних досліджень (із опыта роботи УОТМ при ГУВД Пермської області) // Теорія і практика застосування поліграфа в правоохоронній діяльності / Матеріали 4-ї науково-практичної конференції ГУВД Краснодарського краю / Под ред. А.Г. Сапрунова, С.Л. Николаєва. – Сочі, 2000. – С. 209-215.

Стаття присвячена аналізу існуючого опыта по підготовці спеціалістів-поліграфологів в різних країнах світу.

Ключові слова: навчання, спеціаліст-поліграфолог, поліграфологічні школи.

Article is devoted the analysis of existing experience on preparation of experts-poligrafologov in the different countries of the world.

Keywords: training, the expert-poligrafolog, polygraphological schools.

ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-КАР'ЄРНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Моргун Я.І.

У статті розглянуто проблеми феномену професійного та кар'єрного самовизначення студентської молоді (гендерний аспект). Висвітлено проблеми зв'язку і взаємної детермінації параметрів особистості і якісних характеристик професійно-кар'єрного самовизначення, формування індивідуальних сценаріїв життя особистості.

Ключові слова: гендер, гендерний паритет, егалітарність, самовизначення, часова перспектива особистості, індивідуальні сценарії життя.

Політичні та соціально-економічні реалії сучасності висувають на перший план цілу низку проблем соціально-психологічного характеру, від розв'язання яких залежить демократизація всіх сфер суспільних відносин, а також перспектива побудови громадянського суспільства в Україні. Посилення уваги до забезпечення прав та свобод людини, з одного боку, та жорсткі вимоги до особистості, які є наслідком світової економічної кризи, з іншого, обу-

мовляють необхідність актуалізації інтересу щодо проблем професійно-кар'єрної орієнтації особистості, стратегій планування і реалізації сценаріїв життя.

З психологічної точки зору найбільш сенситивним у цьому плані виступає юнацький вік, що пов'язано з основними завданнями, від вирішення яких залежить подальший професійно-кар'єрний та економічний добробут особистості. Як правило, саме на цей віковий період (орієнтовно 17-21 рік для юнаків та 16-20 років для юнок) припадають такі основні події, як планування освіти, вибір навчального закладу або працевлаштування, планування та реалізація подальших сценаріїв життя [6]. З огляду на необхідність демократизації всіх сфер суспільного життя людини актуальною постановка питання гендерних особливостей професійно-кар'єрного самовизначення молоді. Виявити певні проблеми у цьому напрямку можливо за допомогою поетапного розрахунку гендерного індексу людського розвитку (ГІЛР), що є індикатором проблем пов'язаних з рівноправ'ям статей, у тому числі і в сфері професійно-кар'єрного самовизначення і самореалізації. З точки зору ГІЛР, Україна має достатньо високий рейтинг за одними параметрами і низький за іншими. Наприклад, попри права жінок виходити на пенсію раніше на 5 років за чоловіків, частка жінок в робочій силі складає більше половини, що є високим показником у порівнянні з міжнародними стандартами. При цьому серед працюючих частка жінок з середньою спеціальною та вищою освітою складає 43%, в той час як чоловіків всього 34%. Жінок, за статистикою, більше половини серед випускників середніх навчальних закладів та понад 52% вищих навчальних закладів та аспірантури [7].

Попри прийняття Україною нормативно-правових актів, що забезпечують рівний доступ для чоловіків і жінок до професій і посад на ринку праці, спостерігається низка негативних тенденцій щодо економічного становища жінок. Серед них: зростання гендерного розриву у розмірах доходів, прискорення фемінізації бідності, підвищення безробіття. Так, за даними Держкомстату України частка жінок серед безробітних, які мають середню і вищу освіту, складає 70% та 80% відповідно. В промисловості, де працює від 64% до 73% чоловіків, зафіксовані найвищі зарплати, а найнижчі, які в 2,2-3,6 разів менші за вищезазначені – в соціальній сфері, освіті, культурі, системі охорони здоров'я, побутовому обслуговуванні, де працює від 72% до 87% жінок, проте навіть у цих сферах зайнятості простежується гендерна стратифікація

[2]. Так, за даними Держкомстату України та результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології, проведеного в процесі реалізації проекту «Проблеми жінок в Україні в перехідний період», можна зробити висновок про гендерну нерівність у основних сферах зайнятості жінок (див. табл. 1). Важливим етапом у розрахунку ПЛР є освітній компонент, що складається з індексу грамотності серед дорослого населення та сукупності частки учнів у навчально-освітніх установах (СЧУ). За освіченістю статей Україна має високий показник гендерної рівності, про що свідчить частка жінок як у системі середньої освіти, так і в динаміці частки жінок серед студентів вищих навчальних закладів I – IV рівнів акредитації [4].

Таблиця 1

**Частка жінок, зайнятих в соціальних галузях господарства,
та співвідношення їх платні до середньої заробітної плати
чоловіків**

Галузь	Частка працюючих жінок	Рівень заробітної плати
Система охорони здоров'я	82	63,5
Торгівля	76,6	73,3
Освіта	75,2	72,3
Культура	70,2	76,7
Фінансове страхування	73,4	65,3
Громадське харчування	84,4	74,3

Так, за даними Державного інституту проблем сім'ї та молоді, на початок 2002/2003 року частка жінок у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації складала 53,1%; III-IV рівнів акредитації – 54,1%. Проте, розподіл статей у різних за профілем навчальних закладах засвідчує певний дисбаланс у цій сфері. Гендерна асиметрія спостерігається також у «маскулізації» та «фемінізації» студентського контингенту серед певних видів середніх спеціалізованих та вищих навчальних закладів та відповідного профілю спеціалістів у структурі професійної зайнятості чоловіків і жінок. Наприклад, освітні заклади гуманітарного, медичного, соціально-культурного та педагогічного спрямування є привабливими для жінок, а військової справи, національної безпеки, державного управління, транспортного, інженерного, економічного та юридичного – для чоловіків [4]. Таким чином, незважаючи на досить високі показники ПЛР в цілому, ми можемо констатувати цілу низку проблем, пов'язаних з рівноправ'ям статей. Помітно

більша частка безробітних жінок, нижча оплата праці, низький соціально-економічний статус призводять до так званої фемінізації бідності. І хоча в законодавстві України не існує суттєвих перепон на шляху професійної та кар'єрної самореалізації жінки, ми можемо визначити цілу низку соціально-психологічних проблем. Сюди ми можемо віднести як ефект «скляної стелі» (специфічні, зумовлені традиційними гендерними стереотипами перепони на шляху професійного зростання жінки), так і психологічні особливості особистості жінок, що є наслідком виконання традиційних гендерних ролей та дією нормативного та інформаційного тиску. Зважаючи на поставлені проблеми, актуальним видається дослідження гендерних особливостей професійно-кар'єрного самовизначення студентської молоді та розробка відповідних теоретичних і методологічних стратегій їх вирішення, що, у першу чергу повинні впроваджуватися закладами освіти як основними інститутами соціалізації особистості в юнацькому віці.

Як уже зазначалося, існують суттєві відмінності в професійно-кар'єрному самовизначенні чоловіків та жінок. Така тенденція простежується на прикладі багатьох фактів, починаючи від вибору профілю навчального закладу і закінчуючи порівняно нижчим соціально-економічним та професійно-кар'єрним статусом жінки. Це пов'язано з різними еталонами поведінки (гендерними ролями) та соціальними очікуваннями, які спрямовують особистість діяти відповідно до загальноприйнятих уявлень щодо своєї статі (статевотипізована поведінка). Згідно з теорією соціальних ролей (А. Eagly, 1987), різні ролі, що їх займають чоловіки та жінки в суспільстві, провокують появу гендерних стереотипів (консервативних та ригідних переконань щодо особливостей особистості залежно від гендеру). Так, як засвідчують дані найбільшого крос-культурного дослідження стереотипів гендерних рис (Дж. Вільямс та Д. Бест), у більшості культур традиційно чоловічими рисами вважаються такі як активність, амбіційність, домінування, ініціативність, хоробрість, цілеспрямованість, енергійність тощо. В той же час, традиційно жіночими рисами вважаються залежність, мрійливість, емоційність, чуттєвість, привабливість та інші [1]. Як результат, ми можемо спостерігати діаметрально протилежні очікування щодо видів діяльності та поведінки особистості залежно від статі, що позначається на всьому сценарії життя особистості. Чи існує насправді така велика і значуща різниця у психологічних особливостях чоловіків та жінок? Дослідження західних психологів спро-

стовують вищезазначені стереотипи, що само собою вже є цінним науковим фактом. Так, в одному з найбільших оглядів літератури, присвяченої гендерній проблематиці (Massoby&Jacklin, 1974), вчені доходять до висновку про міфологічну природу значної частки відмінностей між чоловіками і жінками. Вони не знайшли статистично значущих відмінностей між такими психологічними рисами, як соціабельність, навіюваність, самооцінка, когнітивні стилі. Більш значущі відмінності були виявлені у вербальних, просторових, математичних здібностях та агресії. Проте детальний аналіз досліджень (Durkin, 1995) показує, що навіть якщо відмінності у рівні розвитку математичних, вербальних, просторових здібностей та агресії існують, вони мають соціальну, а не біологічну природу і пов'язані з диференціальною соціалізацією статей [8].

Оскільки вибір професії та планування подальших сценаріїв життя тісно пов'язані з майбутнім особистості, то деякі аспекти цієї проблеми можуть бути розглянуті з точки зору психології майбутнього. Так, учені, що займаються цією проблематикою, особливо увагу звертають на довжину та зміст часової перспективи особистості, що є вагомим чинником у процесі планування та реалізації майбутньої діяльності.

Часова перспектива особистості, або перспектива майбутнього, тісно пов'язана з постановкою цілей, плануванням особистістю своєї поведінки та життя в цілому. Орієнтація особистості у професійно-кар'єрній сфері тісно пов'язана зі змістом та довжиною (орієнтація на близьку чи далеку перспективу досягнень) її часової перспективи. Й. Нурмі, досліджуючи зміст часової перспективи в юнацькому віці, виділяє основні цілі, якими є освіта, рід занять та організація шлюбно-сімейних стосунків. З віком акцент дещо зміщується у напрямку таких цілей, як власність, здоров'я, діти. Л. Боуффард та колеги досліджували кількісні параметри часової перспективи (її довжину) як залежну змінну. Незалежними змінними в цьому дослідженні виступали гендер, вік, рівень освіти тощо. На основі результатів цих досліджень ми можемо стверджувати, що не існує значущих відмінностей у кількісних параметрах часової перспективи чоловіків та жінок, проте є певні відмінності пов'язані зі змістом майбутнього. Так, дівчата були більш зацікавлені у створенні родини та вихованні дітей. Більш дорослі жінки у порівнянні з чоловіками виявляли меншу зацікавленість пов'язану зі сферою зайнятості, що, на наш погляд, також підкреслює виконання традиційних гендерних ролей [9].

Більш складним видається дослідження ціннісних орієнтацій. Так, небезпідставно буде припустити, що жінки орієнтовані на більш традиційні фемінінні цінності, а чоловіки – на маскулінні, проте на цьому етапі ми не маємо обґрунтованих наукових даних.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що, як показують результати численних досліджень, психологічні відмінності між статями мають здебільшого міфологічний характер і легко спростовуються шляхом експериментальної перевірки. Проаналізувавши ті психологічні особливості, що, на нашу думку, відповідають за професійно-кар'єрне самовизначення і самореалізацію особистості, ми припускаємо, що не існує кількісних відмінностей у таких рисах, як мотивація досягнень та довжина часової перспективи. В той же час існують певні відмінності у їх змісті, що пов'язано з особливостями соціалізації хлопців та дівчат, гендерними ролями, стереотипами та тими очікуваннями стосовно особистості, що їх висуває суспільство залежно від статі людини.

Це дослідження проводилося на базі Приватного вищого навчального закладу «Чернігівська філія Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету» та мало на меті вивчення особливостей професійно-кар'єрного самовизначення юнаків та дівчат. У дослідженні взяли участь 70 студентів (48 дівчат та 22 хлопці) віком від 17 до 21 року. Дослідженням було охоплено 5 груп студентів, що навчалися за спеціальностями психологія та менеджмент (у митній справі). Дослідження передбачало вивчення особливостей професійно-кар'єрного самовизначення молоді, зокрема мотиваційної та ціннісно-сислової сфер особистості, особливостей часової перспективи студентської молоді, сценаріїв життя юнаків та юнок. Використовувався опитувальник О.О. Реана «Мотивація успіху та боязні невдачі», методика дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча [5], матеріали фокус-групи на тему «Чоловік і жінка в умовах сучасності», контент-аналіз жіночих та чоловічих творів на тему «Я через 5, 20 років». Кількісна обробка даних передбачала використання методів математичної статистики, таких як критерій U-Манна-Уїтні та критерій кутового перетворення Фішера (критерій ϕ -Фішера) [3]. Зіставлення сценаріїв майбутнього життя проводилось якісно-кількісним аналізом частоти визначених нами смислових одиниць, на які створювалася установка до початку написання наратива. Він мав розгортатися щодо особистих досягнень у таких напрямках: рівень освіти за спеціальністю (підвищення кваліфікації); ступінь складності

функціональних обов'язків на роботі, значущість посади; кар'єрне просування; трудова зайнятість (повна, часткова); громадсько-політичне життя (членство в неурядових організаціях); шлюбно-сімейні стосунки (соціальний статус шлюбного партнера, кількість дітей, родичів на утриманні); спосіб ведення домашнього господарства (хто за що відповідає, розподіл сімейних ролей); стан фізичного здоров'я та зовнішні дані; власність (нерухома, рухома, заощадження, матеріальний достаток).

Дослідження мотивації досягнень за допомогою тесту-опитувальника О.О. Реана показало, що серед юнаків частіше, ніж серед дівчат, спостерігається високий рівень мотивації досягнень, а мотивація боязні невдач зовсім не була діагностована у чоловічій вибірці. Проте статистична обробка даних за допомогою критерію U-Манна-Уїтні та критерію ϕ -Фішера спростовує припущення щодо наявності відмінностей ($U_{\text{емп.}}=725$; $U_{\text{кр.}} (p \leq 0,05)=397$ та $\phi_{\text{емп.}}=1,51$; $\phi_{\text{кр.}} (p \leq 0,05)=1,64$).

Переважає більшість юнаків та дівчат мають невизначений мотиваційний полюс (59,10% та 58,33% відповідно). Отже, на основі кількісного аналізу отриманих даних ми можемо стверджувати про відсутність відмінностей у рівні мотивації досягнень юнаків та дівчат.

Дослідження ціннісних орієнтацій особистості проводилося за допомогою модифікованого варіанта методики М. Рокіча. Респондентам надавався список з 18 термінальних цінностей (цінності мети), а потім інший список з 18 інструментальних цінностей (цінності засобів досягнення мети). Завданням досліджуваних було проранжувати цінності за їх значущістю для особистості. Під час обробки результатів ми брали до уваги перші 5 цінностей з кожного списку, в результаті чого отримали набір з 110 провідних цінностей юнаків та 240 провідних цінностей дівчат. Далі з кожного набору ми вибрали 5 пріоритетних термінальних та інструментальних цінностей для кожної статі. Найпріоритетніші термінальні цінності юнаків та дівчат виявилися ідентичними. Це такі цінності, як: здоров'я, наявність вірних друзів, любов, щасливе сімейне життя, матеріально забезпечене життя. Деякі відмінності були виявлені у частоті зустрічності та змісті інструментальних цінностей. Так, провідними інструментальними цінностями дівчат були освіченість, незалежність, чесність, відповідальність, життєрадісність; а хлопців – освіченість, незалежність, чесність, відповідальність, міцна воля. Як бачимо, невелика різниця виявилася у

таких цінностях, як життєрадісність та тверда воля, проте, за нашими підрахунками, цю відмінність не можна вважати статистично значущою.

Дослідження сценаріїв життя, що проводилося методом якісно-кількісного аналізу творів студентів на тему: «Я через 5, 20 років», демонструє очікувану нами тенденцію (див. табл. 2). Так, нами не було виявлено значущих відмінностей у довжині часової перспективи, прагненні до продовження освіти та кар'єрного зростання.

У той же час, як показують результати статистичного аналізу, простежується орієнтація особистості на виконання традиційних гендерних ролей.

Подібна тенденція підтверджується і результатами проведення фокус-групи. Більшість респондентів не заперечували необхідності трудової зайнятості та кар'єрного росту жінки, проте сфери зайнятості були чітко регламентовані (флористика, модельний бізнес тощо), в той час як чоловік здебільшого виступав у ролі «годувальника сім'ї».

Таким чином, ці дослідження підтверджують наші припущення щодо орієнтації особистості на виконання традиційних гендерних ролей, що обумовлюють як вибір профілю освіти, так і планування майбутніх сценаріїв життя.

Таблиця 2

**Особливості і часові перспективи реалізації сценаріїв життя
(в % до одностатевої вибірки)**

№	Зміст	Частота означення		Значення критерію
	перспективи	Дівчатами	Юнаками	φ - Фішера
1.	Орієнтація на близьку перспективу економічних досягнень	42%	32%	0,80
2.	Орієнтація на далеку перспективу економічних досягнень	31%	27%	0,35
3.	Продовження освіти, отримання другої освіти, підвищення кваліфікації	42%	23%	1,59
4.	Кар'єрне просування	46%	36%	0,79
5.	Орієнтація на найвищі щаблі кар'єри і посади	13%	23%	1,02
6.	Орієнтація на домогосподарство, сім'ю та виховання дітей	52%	9%	3,88***
7.	Відповідальність за побут і домашнє господарство	56%	27%	2,32**
8.	Відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї	20%	45%	2,11*
	* - $P \leq 0,05$;			
	** - $P \leq 0,01$;			
	*** - $P \leq 0,001$.			

Перехідний етап у розвитку економіки та фінансова криза привертають особливу увагу до переоцінки ролі чоловіків та жінок як окремих суспільних груп на ринку праці. Такий стан речей порушує проблему професійно-кар'єрного самовизначення та самореалізації особистості для забезпечення соціально-економічного та психологічного благополуччя. Орієнтація студентської молоді на виконання традиційних гендерних ролей, засвоєння ригідних стереотипів, пов'язаних зі статтю, в сучасних умовах призводить до зниження ефективності функціонування особистості у всіх сферах суспільного життя. Проведене дослідження дозволяє констатувати наявність потужного патріархального стереотипу в суспільстві, що виявляється у чіткому розподілі обов'язків та соціальних ролей, нормативному та інформаційному тиску на особистість. Тому першочерговим завданням інститутів соціалізації особистості виступає подолання гендерно некоректних стереотипів і настанов, орієнтування особистості на егалітарні та взаємозамінні відносини між статями в усіх сферах суспільного та приватного життя.

Література

1. Берн Ш. Гендерная психология / Берн Ш. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
2. Власенко Н.С. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків / Н.С. Власенко, Л.Д. Виноградова, І.В. Калачева. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – 56 с.
3. Гласе Дж. Статистические методы в педагогике и психологии / Дж. Гласе, Дж. Стенли [Пер. с англ. под общ. ред. Ю.П. Адлера.] – М.: Прогресс, 1976. – 495 с.
4. Говорун Т.В. Гендерна психологія: Навч. посіб. / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. – К.: Вид. центр «Академія», 2004. – 308 с.
5. Ильин Е.П. Мотивы человека: теория и методы изучения / Е.П. Ильин. – К.: Вища шк., 1998. – 292 с.
6. Кон И.С. Психология юношеского возраста: (Проблемы формирования личности): Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
7. Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5-7 грудня 2002 р.) – К.: Дер-

жаний інститут проблем сім'ї та молоді; Український інститут соціальних досліджень, 2002. – 222 с.

8. Gross R. Psychology: the science of mind and behaviour / R. Gross. – London: Hodder & Stoughton, 1996. – 948 p.

9. Psychology of future orientation / [editor Zbigniew Zaleski] – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUZ, 1994. – 232 p.

В статье рассмотрены основные проблемы касательно феномена профессионального и карьерного самоопределения студенческой молодежи (гендерный аспект). Освещены проблемы взаимосвязи и взаимной детерминации параметров личности и качественных характеристик профессионально-карьерного самоопределения, формирования индивидуальных жизненных сценариев личности.

Ключевые слова: гендер, гендерный паритет, эгалитарность, самоопределение, временная перспектива личности, индивидуальные сценарии жизни.

The given article is concerned with the problem of professional and career self-determination of male and female students. In the focus of attention there are interrelations and intercorelations between qualitative characteristics of self-determination and the main domains of personality.

Keywords: gender, gender parity, self-determination, future time perspective, individual scenarios of life.

УДК 159.923.2

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГА З ПОЗИЦІЇ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Носенко Е.Л., Грисенко Н.В.

Розглянуто різні підходи до визначення факторів, що зумовлюють професійне вигорання педагога. Продемонстровано більш значущу роль особистісних факторів у порівнянні з ситуаційними, організаційними та іншими аспектами професійного вигорання у попередженні його несприятливого психологічного впливу на професійну діяльність учителя. Обґрунтовано новий підхід до визначення особистісних чинників у попередженні професійного вигорання, що базуються на положеннях так званої позитивної психології, зокрема на врахуванні цінностей і особистісних властивостей, відображення у новому діагностичному інструмен-